

Список використаних джерел

1. Дерябо С. В. Ясвін В. А. Екологічна педагогіка та психологія / С. В. Дерябо, В. А. Ясвін. – Ростов-на-Дону: Видавництво «Фенікс», 1996. – 126 с.
2. Ермаков Д. С. Формирование экологической компетентности учащихся : теория и практика / Д. С. Ермаков. – М.: МИОО, 2009. – 180 с.
3. Маршицька В. В. Сутнісні характеристики екологічної компетентності учнів початкової школи / В. В. Маршицька // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. – Вип. 8: – Кн. 2. – К., 2005. – С. 20–24.
4. Пруцакова О. Л. Сутність та види екологічної компетентності особистості / О. Л. Пруцова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. – Вип. 8: – Кн. 2. – К., 2005. – 39 с.
5. Пустовіт Н. А. Формування екологічної компетентності школярів: наук.-метод. посібник / Н. А. Пустовіт, О. Л. Пруцакова, Л. Д. Руденко, О.О. Колонькова, . – К.: Педагогічна думка, 2008. – 64 с.
6. Руденко Л. Д. Взаємодія сім'ї і школи у формуванні екологічної компетентності школярів: метод. посібник для вчителя / Л. Д. Руденко. – К.: Педагогічна думка, 2008. – 32 с.
7. Титаренко Л.М. Екологічна компетентність особистості як складова її життєвої компетентності / Л. М. Титаренко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді України: збірник наукових праць – Київ, 2005. – Вип.8. – Кн. 2. – С. 12–15.
8. Шмалей С. В. Оцінка рівня антропологічної компетентності учнів / С. В. Шмалей // Наука і сучасність. Зб. наук. праць. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2000. – Випуск 2, ч.2. – С. 91–98.

Силук Н.І.
магістрантка Інституту педагогіки та психології
відділення «Початкова освіта»
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Чайка Володимир Мирославович

Психолого-педагогічні особливості використання гумору як засобу навчання і виховання учнів початкової школи

У статті розкрито сутність понять «гумор», «почуття гумору», «дотепність», наведено різні підходи до їх визначення. Гумор охарактеризовано як педагогічний засіб, як один із компонентів емоційного забезпечення навчальної діяльності молодших школярів. З'ясовано основні функції гумору в навчально-виховному процесі: інформаційна, емоційна, мотиваційна, регульовальна.

Ключові слова: гумор, почуття гумору, дотепність, гумор як засіб навчання і виховання, учні початкової школи.

Сучасному українському суспільству потрібна всебічно розвинена особистість, яка здатна критично мислити, самостійно приймати рішення і творчо підходити до будь-якої справи, активно брати участь у громадському та культурному житті. Пошук якісно нових шляхів підвищення ефективності навчально-виховного процесу в школі зумовив використовувати в розробці нових методик навчання і виховання той особистісний потенціал учителя, якому не приділялося раніше достатньої уваги. Безсумнівно педагогічну цінність виявляє в собі особлива властивість людської природи - гумор і його природне вираження - сміх. Включення в педагогічний процес засобів, методів і прийомів педагогічного впливу, заснованих на знанні психолого-педагогічного потенціалу гумору, специфіки процесів сприйняття і прояву його дітьми, може стати суттєвим резервом підвищення ефекту процесу навчання, виховання та розвитку особистості.

У молодших школярів переважає емоційне ставлення до навколишнього середовища і широкий спектр інтересів. Вони не приймають втомливе, нудне сидіння за партою без «вогника» і натхнення. Навчання в школі повинно базуватися на справжній зацікавленості, на досягненні успіху, на переживанні радості пізнання. Переконалим доказом цього є результати анкетування учнів 3-4 класів, з яких 75% дітей відповіли, що у школі повинно бути весело, їм подобається розв'язувати завдання з елементами гумору і що жарти, сміх допомагають краще зрозуміти і запам'ятати навчальний матеріал.

Гумор як педагогічна проблема знайшов деяке висвітлення в працях Ш. Амонашвілі, Ю. Бабанського, А. Макаренка, В. Сухомлинського та ін. Автори вивчали гумор як особливий фактор, який активізує інтелектуальні сили дитини, творчий потенціал, стимулює позитивні дії, налаштовує її на оптимістичне бачення світу.

Психологічну та культурологічну сутність гумору досліджували здебільшого російські вчені Ю. Борев, О. Леонтьєв, Ф. Лімантов, А. Лук, В. Пропп, С. Рубинштейн та інші.

У вітчизняній педагогіці досі немає цілісних науково обґрунтованих досліджень з проблеми використання психолого-педагогічного потенціалу гумору в навчально-виховному процесі початкової школи.

Мета статті: з'ясувати психолого-педагогічні особливості використання гумору як засобу навчання і виховання молодших школярів.

Важливим завданням дослідження є визначення поняття «гумор». Згідно зі словником іноземних слів гумор – це зображення смішного, виставлення подій, людських недоліків та слабкостей в комічній,

смішній формі [6].

З психологічних позицій гумор – це позитивна емоція, що називається радістю, яка у соціальних контекстах зумовлює когнітивний процес оцінки та включає сприймання жартівливої, несерйозної невідповідності і на поведінковому рівні виражається відповідною мімікою та сміхом [4].

На нашу думку, одне із найпростіших і точних визначень гумору належить В. Далю: «Гумор – весела, гостра, жартівлива властивість розуму, яка вміє помічати і різко виставляти дивацтва звичаїв, порядків, вдач». Вчений вказав на суттєву його відмінність: це властивість психіки людини, яке полягає в умінні «помічати дивацтва» [9, с. 78].

А. Лук, розглядаючи гумор як емоційну рису характеру, вище почуття людини, виокремлює такі його різновиди:

- дотепність, яка є природним даром;
- почуття гумору, яке стоїть в ряді інших людських почуттів (можна розвинути у собі).

« Почуття гумору - здатність людини розуміти і породжувати оригінальні невідповідності, помічати в явищах комічні сторони, емоційно відгукуючись на них, і здатність вербально висловлювати гумористичну ідею» - вважає А. Котова [11].

І. Воронов стверджує, що «розуміння смішного доступне тільки живому, діяльній розуму; тупі і повільно думаючі люди не в змозі буває вловити атичної солі в розмові чи в дотепній книзі... Звідси значення гумору, як свого роду мірила, показника розумової живості, і його важливість в справі інтелектуального виховання» [2, с. 190].

Але що таке смішна риса, комічна сторона якого-небудь явища? Почуття гумору – це об'єктивно існуюча властивість психіки людини. Ззовні існують взаємовідношення предметів, явищ і людей, іноді нетипові, іноді безглузді. Але тільки переломлюючись через суб'єктивну призму людського сприйняття, ці взаємовідношення можуть набути гумористичне забарвлення.

Проте існує й інша складова гумору – дотепність. За визначенням З. Фрейда, дотеп є наслідком вираження логічно правильної думки логічно неправильним способом. Розуміння цього контрасту зумовлює емоційне задоволення. В дотепності можна виділити два основних компонента: здатність до вибіркового асоціації і здатність до миттєвої оцінки власної мовленнєвої продукції. Однак дотепність виявляється не лише у створенні «гостроти», але й в її сприйнятті та оцінці – активній роботі мислення [10].

Вивчення і зіставлення різних жартів показує, що продуктивність дотепності використовує обмежену кількість формальних прийомів: неправдиве протиставлення, доведення до абсурду, натяк, каламбур, іронія, дотепність безглуздості, порівняння за випадковою ознакою тощо.

Однак гумор є не тільки якістю характеру, а й педагогічним засобом. В цьому випадку *під гумором розуміємо такий педагогічний засіб, в основі якого лежить усвідомлення учасниками комунікацій різного виду невідповідностей (між очікуваним і тим, що сталося, між видимим і реальним і т. п.), пов'язаних з комічним ефектом, що знімає психологічну напругу і сприяє створенню доброзичливих взаємовідносин між суб'єктами навчально-виховного процесу.*

Характеризуючи гумор як педагогічний засіб, необхідно насамперед визначити його функції в педагогічній діяльності, тобто завдання, які в процесі використання гумору розв'язує вчитель.

На основі аналізу наукових досліджень [3, с. 91; 4], з'ясовано, що в педагогічній діяльності є 4 основні функції гумору:

1) *Інформаційна функція* полягає у тому, що вчитель, використовуючи гумор, не тільки передає певну інформацію про предмет мовлення, але проявляє себе як особистість. Почуття гумору в процесі спілкування, виражене в тонкому гострослів'ї характеризує культуру, такт, розум людини, яка створює комічну ситуацію. Крім того, за допомогою гумору педагог може висловити особисте відношення до подій, а також проявити вміння враховувати індивідуальні особливості учня.

2) *Емоційна функція* гумору забезпечує задовільне самопочуття в будь-якій ситуації, дає змогу менш болісно пристосуватися до умов, що змінилися. Практика показує, що чим вище в учасників педагогічного процесу здатність розуміти і створювати гумор, використовувати його для подолання важких ситуацій, тим менш виражено у них симптоми депресії - понижений настрій, низька самооцінка, слабка віра у своє майбутнє.

Гумор є не тільки засобом зняття психологічної напруги, психологічної розрядки, створення творчого самопочуття, але й фактором підвищення ефективності педагогічної діяльності.

3) *Мотиваційна функція* полягає у тому, що гумор виступає як стимул самовиховання. Безумовно, жарт іноді може бути педагогічно доцільним більшою мірою, ніж покарання або сувора догана. Крім того, гумор - це засіб вираження індивідуальності як вчителя, так і учнів. Дотепному педагогу завжди легше знайти нестандартне вирішення педагогічного завдання. До такого вчителя «тягнуться» діти. Таким чином, прагнення використовувати гумор у професійній діяльності може бути зумовлене різними причинами, але в будь-якому випадку даний педагогічний засіб повинен сприяти позитивному вирішенню педагогічних завдань.

4) *Регульовальна функція гумору* забезпечує регулювання відносин між педагогами, між педагогами та учнями, між учнями. Іноді, щоб вступити в спілкування, педагог починає з дотепного зауваження чи оповідання про забавну історію. Змусити людину розсміятися - означає увійти з нею в емоційний контакт, викликати до себе прихильність і якоюсь мірою довіру

Виступаючи як засіб згуртування, гумор сприяє сприятливому вирішенню конфліктних ситуацій, в результаті чого конфлікт буде вичерпано. Будучи основою доброзичливих відносин між учасниками педагогічної системи, гумор припускає наявність позитивних намірів і позитивного ідеалу у кожного з них.

Суттєве значення гумору в фізичному, інтелектуальному, моральному і соціальному смислі

показує наскільки важливе його педагогічне значення, постановка його в якості педагогічної мети.

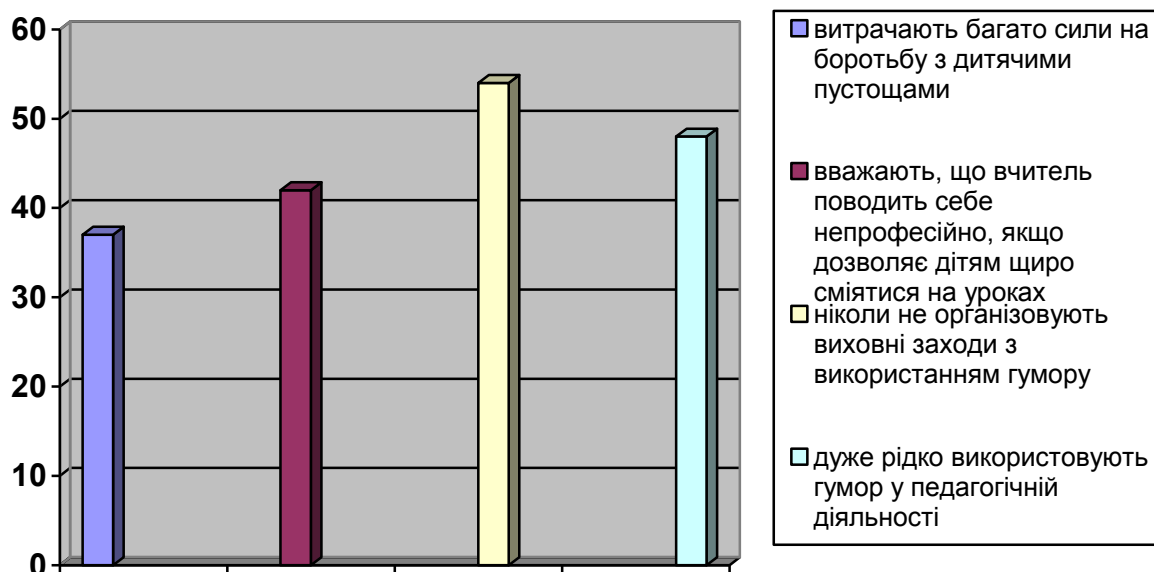
То чому сьогодні, коли в педагогіці існують напрацювання щодо значення гумору у розвитку людини, у її «безболісному» пристосуванні до нестійких умов життя, в освітніх закладах так мало уваги приділяють цьому унікальному засобу навчання і виховання?!

На нашу думку, проблема лежить у площині психологічної неготовності, а іноді виявляється у боязні вчителів дитячого сміху як елементу вседозволеності та втрати власного авторитету.

«... Дивитися на веселий дух школи, як на ворога, як на загрозу, є груба помилка, яку ми часто робимо», - писав Л. Толстой.

На думку В. Проппа, досі існують професії, які «позбавляють певних людей здатності сміятися. Це особливо ті професії, які надають людині певну частину влади... На жаль, такі «агеласты» (тобто люди, нездатні до сміху), часто мають місце в педагогічному світі. Їх рід занять включає в себе обов'язок повчати, вказувати, наставляти, а також вирішувати, що правильно, а що неправильно. Постійна «дидактичність» в поєднанні з деякою частиною влади дуже шкодить їхньому почуттю гумору» [9, с. 156].

Як свідчать результати анкетування 37 % опитаних учителів початкових класів постійно витрачають багато сили на боротьбу з дитячими пустощами, 42% - висловили думку про те, що вчитель, дозволяючи дітям широкі сміятися на уроках, поводить себе непрофесійно, погано володіє дисципліною, 54 % - ніколи не організовували виховні заходи з використанням гумору, 48% - дуже рідко використовують гумор у своїй педагогічній діяльності.

Результати анкетування вчителів початкових класів з проблем використання гумору в педагогічній діяльності

Проаналізувавши зміст підручників з математики, рідної мови та читання, ми виявили, що у навчальних книгах недостатньо уваги приділено «веселим завданням», жартам, кумедним історіям, що є, на нашу думку, суттєвим недоліком, призводить до втрати інтересу молодших школярів до навчальних предметів, зводить діяльність учнів до нудного «відсиджування» на уроках, позбавлених радості та справжнього дитячого захоплення.

Якщо пустощі, гумор зникають взагалі – з доброї волі самих дітлахів чи викорінюється педагогами, батьками, то разом з ними зникає і певна основа для саморозвитку як спонтанного процесу [6, с. 273].

Педагог має великі можливості кожний день на кожному уроці приносити радість кожному школяреві. Цього він може досягти різними способами і прийомами: і доброю усмішкою, яка стимулюватиме роботу того чи іншого учня, і своїми неочікуваними сюрпризами, які здійснюють дитячі бажання, і своєю увагою та чуйністю, і внесенням гумору в клас, який викликає дружній, радісний і доброзичливий сміх.

В умілих руках веселе, смішне – не ворог, а надійний друг міцного засвоєння і глибокого розуміння навчального матеріалу.

В арсеналі досвідченого педагога, як стверджує І. Кухранова, завжди є місце жарту, веселому оповіданні, дотепній приказці і просто усмішці. Варто відмітити, що гумор, жарти використовуються не для того, щоб розважити школярів. Основна мета – підтримувати мажорний настрій у дітей, створення умов для розумової роботи, для більш продуктивних колективних дій. Її реалізувати можна лише тоді, коли вчитель, використовуючи гумор, є авторитетним, глибоко знає свій предмет і володіє мистецтвом мовлення [4, с. 34].

На думку В.О. Сухомлинського, якщо дитина у молодшому шкільному віці піддається великій кількості нерозумних і злих виховних впливів, тоді важкою вона стає як вихованець і тим безсилішим стає колектив як вихователь. Сміх, як виховний засіб, займає серед інших засобів особливе місце. Він або

боляче ранить, або лікує, підтримує. Гумор настільки серйозний засіб, що до виховного впливу засобами гумору потрібно тривалий час готувати духовно і колектив, і особистість [8, с. 147].

Виховні уроки можуть бути проведені ніби-то жартома, а потаємний зміст їх може надовго залишитися в пам'яті дітей й ефективно на них впливати. Недарма Ш. Амонашвілі пропонував частіше запрошувати на уроки Монуса – бога сміху та жартів, щоб прогнати з уроків Морфея – бога сну [1].

Наприклад, під час розв'язування з математики задач на рух (4 клас), можна запропонувати дітям задачу з гумористичним змістом:

Лижник Біднійчук піднявся на гору пішки зі швидкістю 3 км/год, а потім почав спускатися зі швидкістю 48 км/год. На середині схилу росло дерево, на якому Біднійчук і зупинився. Яка середня швидкість його руху за описаний проміжок часу?

Під час вивчення теми з рідної мови «Зв'язок прикметників з іменниками» (3 клас) можна провести з учнями гру-жарт «Неймовірна історія»:

Дітям зачитують 10-15 слів-іменників і пропонують повторити їх (як правило, молодші школярі у змозі відтворити біля половини прочитаних слів). Тоді ставлять завдання до кожного слова підібрати якусь неймовірну, не властиву йому ознаку (прикметник). Наприклад: плаття – гірке, слон – маленький, трава – фіолетова, вірш – скляний тощо. Потім учні складають з цих пар слів жартівливу розповідь і зачитують її кілька разів. В кінці дітям пропонують повернутися до початкового завдання: назвати всі подані слова-іменники, які учні без проблем повинні відтворити.

Завдання гумористичного спрямування, на нашу думку, не тільки зменшує напругу на уроці, а й сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу.

Важливою проблемою для вчителя є «частотність» використання гумору. Усе залежить від навчально-виховної ситуації та професійної культури педагога. Гадаємо, що невинні жарти, вчасно наведені перлини народної мудрості, включаючи навіть дотепні історії, авторські жарти доцільні (в помірній кількості) у будь-яких шкільних ситуаціях.

Якщо вчитель сам відчуває гумор і може донести його до дітей, атмосфера зацікавленості на уроці забезпечена. Проте що робити, коли вчителю не притаманне почуття гумору?

Існує думка, що з почуттям гумору треба народитись, хоча вона є хибною. Так, природні задатки відіграють вирішальну роль у прояві дотепності, а от почуття гумору, як і інші людські почуття можна у собі розвинути (варто навчитись жартувати над собою, переглядати телевізійні передачі, присвячені сміху та жартам, читати літературу гумористичного спрямування тощо).

На найсмішніше, на думку дорослого, вихователь повинен реагувати як на серйозні речі, повинен ніби не помічати смішного, вступати з дітьми в гру. Це гра для вас, педагогів, для них – усе життя – писав В. Сухомлинський. Він називає такі стосунки внутрішнім гумором, який має велику виховну силу. Вихователь повинен проявити великий такт і обережність до найтонших проявів внутрішнього гумору, вміти дотримуватися поглядів дитини [8, с. 151].

Технологія використання гумору як засобу виховання і навчання буде ефективною, на нашу думку, якщо буде ґрунтуватися на системі психолого-педагогічних умов:

- 1) адекватність гумору особливостям емоційної сфери молодших школярів;
- 2) узгодженість з життєвим та навчальним досвідом учнів;
- 3) оптимальне поєднання гумору з іншими засобами навчання і виховання;
- 4) використання гумору у змісті навчального матеріалу;
- 5) створення атмосфери співпраці та довіри;

Дитина не може жити без сміху, пустощів. Якщо ви не навчили її сміятись, радісно дивуватись, співчуваючи, бажаючи добра, якщо ви не зуміли викликати у неї мудру і добру посмішку, вона буде сміятися зі злобою, недобррозичливо, сміх її буде насмішкою. Чим тонша емоційна і моральна культура кожної особистості, тим більше сил віддає кожен вихованець, творячи добро іншій людині, тим ширше відкриваються дитячі очі на ситуації, риси, положення, які заслуговують здорової посмішки [6, с. 274].

Таким чином, аналіз наукової педагогічної і психологічної літератури свідчить, що існують різні підходи у визначенні гумору. В нашому розумінні, гумор є важливим педагогічним засобом, який забезпечує усвідомлення учнями різного виду невідповідностей у змісті, методах і формах навчально-виховного процесу, знімає психологічну напругу і сприяє створенню доброзичливих взаємовідносин між суб'єктами комунікації.

Література:

1. Амонашвили Ш.А. Здравствуйте, дети!: Пособия для учителя / Ш.А. Амонашвили. – М.: Просвещение, 1983. – С. 57.
2. Вороновъ И. Педагогическое значение юмора / И. Вороновъ // Вестник воспитания: научно-популярный журнал для родителей и воспитателей / под. ред. Н.Ф. Михайлова. – М., 1912. – Годъ 23. - № 3. – С. 186-199.
3. Дубініна О.С. Використання гумору в педагогічній діяльності / О.С. Дубініна // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. - 2012. - № 1. – С. 90-93.
4. Курханова И. Юмор в педагогической деятельности / И. Курханова // Воспитания школьников. – 2003. - № 7. – С. 34-35.
5. Мартин Р. Психология юмора / Р. Мартин. – СПб.: Питер, 2009. – 480 с.
6. Сіткар В. Гендерні аспекти дитячого гумору і творча спадщина В. Сухомлинського / Віктор Сіткар // Наукові записки ТДПУ ім. Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка. – Тернопіль, 2002. - №5. – Спецвипуск В. Сухомлинський і сучасність: Батьківська педагогіка. – С. 272-276.
7. Словарь иностранных слов / [под ред. И.В. Лёхина и проф. Ф.Н. Петрова]. – М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1954. – 854 с.
8. Сухомлинский В.А. Методика воспитания коллектива / В.А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1981. – 192 с.
9. Пропп В.Я. Проблемы комизма и смеха / В. Я. Пропп. – М.: Искусство, 1976. – 182с.
10. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному / З. Фрейд. – СПб.: Азбука-классика, 2006. – С. 175.
11. Котова А.А. Чувство юмора у детей младшего школьного возраста // <http://conf.sfu-kras.ru/sites/mn2013/thesis/s113/s113-003.pdf>

Павук Вероніка Миколаївна

магістрантка психолого-педагогічного відділення

Інституту педагогіки і психології

Науковий керівник – доктор психологічних наук, професор Радчук Г.К.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛЕЖНОСТІ РОЗВИТКУ САМООЦІНКИ ВІД РІВНЯ ДОМАГАНЬ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Актуальність та постановка проблеми. Життя підлітків у сучасному суспільстві вимагає від особистості вміння ефективно реалізовувати власний потенціал у процесі діяльності; не тільки адаптуватися до конкретних ситуацій, але й перетворювати їх, ґрунтуючись на стійкому та адекватному знанні про себе; ставити реальні цілі й досягати їх, адекватно реагуючи на власні успіхи та невдачі; визначити своє місце у системі суспільних взаємин. Успішне розв'язання таких завдань можливе за умов належного рівня зрілості домагань особистості як важливого структурного компонента її самосвідомості. Доцільність вивчення психологічних особливостей самооцінки як елемента самосвідомості у підлітковому віці зумовлена наступним: по-перше, підлітковий вік є важливим етапом розвитку самосвідомості та її структурних компонентів; по-друге, зрілість параметрів самооцінки є важливою передумовою ефективної адаптації підлітка до соціуму; по-третє, особистісне зростання індивіда залежить від набутих у підлітковому віці навичок розв'язання завдань, адекватних власному потенціалу та його належному усвідомленню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку науки накопичено значний теоретичний та емпіричний матеріал щодо особливостей феномена самосвідомості та його становлення на різних етапах онтогенезу особистості (Б. Ананьєв, Р. Бернс, Л. Божович, Л. Виготський, О. Гуменюк, Е. Еріксон, І. Кон, С. Рубінштейн, М. Савчин, І. Чеснокова та ін.). Втім, недостатньо вивченою є проблема розвитку самосвідомості на різних етапах онтогенезу особистості та виокремлення чинників, що впливають на становлення цього феномена. Предметом експериментального вивчення, як правило, є окремі сторони самосвідомості, зокрема, самооцінка рівня інтелекту, емоційного стану, особистісних властивостей (Г. Ліпкіна, Е. Савонько, В.Вольф, К. Ханлі, С. Куперсміт та ін.). У той же час існує багато неясного щодо сутності і структури такого елементу самосвідомості, як самооцінка, характеру зв'язків окремих компонентів останньої із віковими факторами становлення особистості у підлітковому віці.

Мета статті – обґрунтування особливостей розвитку самооцінки в залежності від рівня домагань у підлітковому віці.

Проблему самооцінки розглядали такі вчені: Б. Ананьєв, В. Столін, Е. Шорохова, І. Кон, Л. Божович, М. Лісіна; зарубіжні вчені – Дж. Мід, Е. Еріксон, К. Роджерс, Р. Бернс та ін. Досліджувалися